

Вступ

1. Фотопровідність	2
2. Фотоефект	4
3. Фотоефект зовнішній і внутрішній	6
4. Відхилення від законів фотоефекту	7
5. Види фотопровідності	8
6. Внутрішньозонна фотопровідність	15
7. Охолодження носіїв	17
8. Спектр фотоносіїв	20

Фотопровідність

Серед фізичних властивостей напівпровідників далеко не останнє місце займає фотопровідність.

Фотопровідність (фоторезисторний ефект) це здатність напівпровідників змінювати електричний опір (провідність) під дією електромагнітного випромінювання різних довжин хвиль.

В колі змінного струму $G = R/Z^2$, де Z – імпеданс, а R – опір. Одиниця виміру $[G] = S$, Сіменс. У ланцюзі постійного струму ($R = Z$) провідність $G = 1/R$.

На цьому явищі ґрунтується принцип дії різноманітних типів фотоопорів, приладів нічного бачення, видіюконів (передавальна телевізійна трубка з накопиченням заряду, дія якої ґрунтується на внутрішньому фотоефекті, яка була найбільш поширена до появи напівпровідникових матриць), запам'ятовуючих пристроїв е. в. м., підсилювачів світла, сонячних батарей, фотодіодів, фототріодів і т. ін.

Фотопровідність

У 1873 р. Віллоубі Сміт виявив, що селен на світлі має інше опір, ніж у темряві [Willoughby Smith "Effect of light on the electric conductivity of selenium " *Nature*, 1873. – Vol. 7., No.176, P.361 - 361] .

"У пошуках високих опорів для використання на берегових станціях у зв'язку з моєю системою контролю і сигналізації при зануренні довгих підводних кабелів мені довелося експериментувати зі стрижнями селену металом з дуже високим опором. Коли стрижні поміщалися в світлонепроникну коробку з ковзаючою кришкою, що виключало проникнення світла, то їх опір було найбільшим і залишалося строго постійним, задовольняючи всім необхідним для мене умов. Як тільки кришку зсували, провідність відразу збільшувалася на 15 - 20% в залежності від інтенсивності світла, який потрапляв на стрижень".

Фотоефект

Перший фотоелектричний елемент був створений раніше Едмоном Беккерелем в 1839г. Сам факт існування фотоефекту остаточно довів Генріх Герц в 1887 р. Досліджуючи роботу відкритого конденсатора, він встановив, що його в чорну коробку, що б краще розрізняти поява іскри, проте в темряві її довжина виявилася менше. При освітленні ультрафіолетовим світлом конденсатор став випускати більш довгі іскри за менший час. Першу в історії сонячних батарей клітинку, засновану зовнішньому фотоефекті створив Олександр Григорович Столетов вже в 1888 р.

Основними результатами численних експериментів були докази:

- а) незалежності максимальної кінетичної енергії фотоелектронів E_{max} від інтенсивності світла,
- б) лінійної залежності E_{max} від частоти ω фотонів світла,
- в) існування мінімального значення ω_0 .

Фотоефект

Фотоефект – це випромінювання електронів речовиною при поглинанні нею фотонів електромагнітного випромінювання.

Ейнштейн у 1905 р пояснив це явище. За що у 1921р отримав Нобелівську премію. Він припустив, що світло може існувати як пучок квантів.

$$E^2 - p^2 c^2 = m^2 c^4 = E_0^2 ; \quad m^2 = \frac{E^2}{c^4} - \frac{\vec{p}^2}{c^2} ; \quad (\vec{p}) = (E/c^2) \quad (1)$$

$$p_2 - p_1 = c^{-2} [E_2 v_2 - E_1 v_1] = c^{-1} [E_2 (v_2/c) - E_1 (v_1/c)] \quad (2)$$

Нехай відбувається оптичний перехід зі стану 1 в стан 2. Тоді для будь-якої швидкості електрона $v < c$ рівняння для E і $\vec{p}$ несумісні.

$$E_2 - E_1 = h\nu; \quad p_2 - p_1 = h\nu / c = [E_2 - E_1]/c \quad (3)$$

Іншими словами, вільний електрон не може поглинути фотон це призвело б до несумісності законів збереження енергії E і імпульсу $\vec{p}$. Необхідно третє тіло. Наприклад сама речовина із **роботою виходу Φ** .

Фотоефект зовнішній і внутрішній

Тоді кінетична енергія електрона:

$$E = \hbar \omega - \Phi$$

і при температурі $T = 0$ та не дуже великій інтенсивності світла, коли многофотонні процеси відсутні, фотоефект виникає тільки при $\hbar\omega \geq \Phi$.

За усталеною термінологією фотоефект у конденсованому середовищі називають *фотоелектронної емісією*, а при переході електрона із зв'язаного стану в атомі або молекулі в безперервний спектр називають *фотоіонізацією*. Друга назва фотоелектронної емісії – *зовнішній фотоефект*.

Виникнення вільних електронів і (або) дірок в твердому тілі при поглинанні в ньому фотонів електромагнітного випромінювання називають *внутрішнім фотоефектом*.

Відхилення від законів фотоефекту

Як показали експерименти в національному метрологічному інституті Німеччини Physikalisch-Technische Bundesanstalt, результати которых опубліковані 24 апреля 2009 года в Physical Review Letters [Phys. Rev. Lett. 102, 163002 (2009): Extreme Ultraviolet Laser Excites Atomic Giant Resonance] в м'якому рентгенівському діапазоні довжин хвиль при щільності потужності на рівні декількох пентават (10^{15} Вт) на квадратний сантиметр загальноприйнята теоретична модель фотоефекту може виявитися невірною.

Порівняльні кількісні дослідження різних матеріалів показали, що глибина взаємодії між випромінюванням і речовиною суттєво залежить від структури атомів цієї речовини і кореляції між внутрішніми електронними оболонками.

Види фотопровідності

Фотопровідність виникає під дією випромінювання завдяки зміні:

- *концентрації* носіїв (концентраційна фотопровідність),
- *рухливості* носіїв заряду.

Залежно від механізму поглинання випромінювання фотопровідність поділяють на власну, домішкову і внутризонну. В *основі власної та домішкової* фотопровідності лежить *внутрішній фотоефект*.

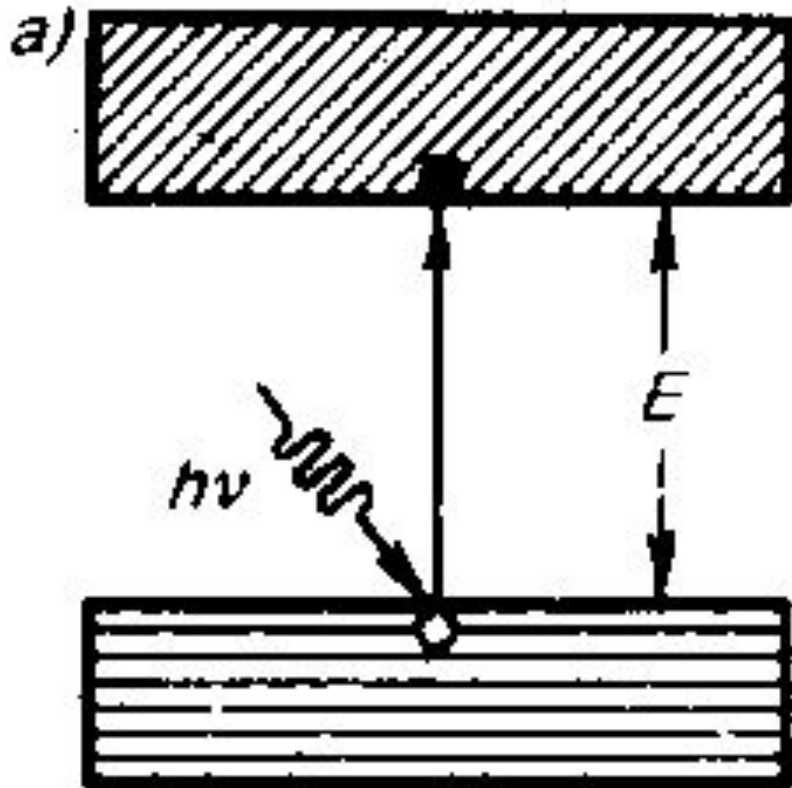
Власна фотопровідність виникає при оптичній генерації пар електрон - дірка.

Для домішкової фотопровідності характерний фотовідрив носія заряду від зарядженого домішкового центру.

Види фотопровідності

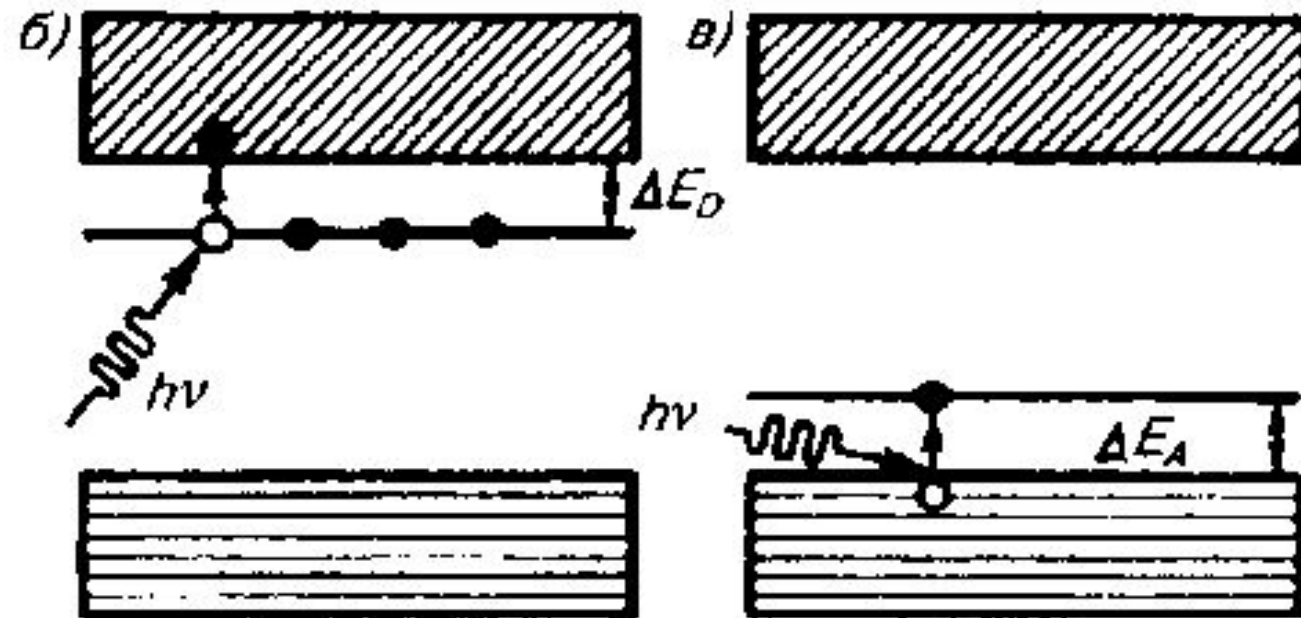
При поглинанні фотонів, енергії яких відповідають власній смужці поглинання напівпровідника, тобто коли енергія фотонів дорівнює або більше ширини забороненої зони ($h\nu > \Delta E$), можуть відбуватися переходи електронів з валентної зони в зону провідності (рис. 1.а).

Це викликає появу додаткових (нерівноважних) електронів (в зоні провідності) і дірок (у валентній зоні). В результаті виникає власна фотопровідність, обумовлена як електронами, так і дірками.

Види фотопровідності

Якщо напівпровідник містить домішки, то фотопровідність може виникати і при $h\nu < \Delta E$. Для напівпровідників з донорною домішкою фотон повинен мати енергію $h\nu > \Delta E_D$, а для напівпровідників із акцепторною домішкою — $h\nu > \Delta E_A$. При поглинанні світла домішковими центрами відбувається перехід електронів із донорних рівнів у зону провідності у випадку напівпровідника *n*-типу (рис. 1.б) або з валентної зони на акцепторні рівні у випадку напівпровідника *p*-типу (рис. 1.в).

*

В результаті виникає домішкова фотопровідність, яка є суто електронною для напівпровідників *n*-типу і чисто дірковою для напівпровідників *p*-типу.

Види фотопровідності

Якщо ΔE_n є енергією активації домішкових атомів, то в напівпровіднику збуджується фотопровідність. Можна визначити **червону межу фотопровідності** як максимальну довжину хвилі λ_0 , при якій ще виникає фотопровідність

$$\lambda_0 = c h / \Delta E \quad \text{для власних напівпровідників}$$

$$\lambda_0 = c h / \Delta E_n \quad \text{для домішкових напівпровідників}$$

Враховуючи значення ΔE і ΔE_n для конкретних напівпровідників, можна показати, що червона межа фотопровідності для власних напівпровідників, зазвичай, припадає на видиму область спектру, для домішкових напівпровідників — на інфрачервону.

Фотопровідність може виникати і як наслідок сенсibilізованого фотоефекту. Сенсibilізованим фотоефектом називається фотоефект, що супроводжується явищем сенсibilізації, тобто зміною величини і спектру фоточутливості у широких

Види фотопровідності

фотопровідниках органічної і неорганічної природи в залежності від структури молекулярних сполук.

Поряд з поглинанням, яке приводить до появи фотопровідності, може мати місце екситонний механізм поглинання. Екситони це квазічастинки, які є електрично-нейтральними пов'язаного стану електрона і дірки, що утворюються у разі збудження з енергією, меншою за ширину забороненої зони. Рівні енергії екситонів розташовуються біля дна зони провідності. Так як екситони електрично-нейтральні, то їх виникнення в напівпровіднику не викликає появи додаткових носіїв струму, внаслідок чого екситоне поглинання світла не супроводжується збільшенням фотопровідності.

Види фотопровідності

Зміна питомої електропровідності σ однорідного напівпровідника під дією випромінювання дорівнює:

$$\Delta\sigma = e(\mu_n \Delta n + \mu_p \Delta p)$$

де Δn , Δp це є зміни концентрацій електронів провідності (n) и дірок (p), а μ_n , μ_p це їх рухливості. Величини Δn , Δp визначаються **квантовим виходом Y** внутрішнього фотоефекту, тобто числом електронно-діркових пар (при власної фотопровідності), що генеруються, або числом генерованих носіїв (при домішкової фотопровідності) в розрахунку на один поглинений фотон, а також часом життя фотоносіїв (до їх рекомбінації або захоплення домішковими центрами). Якщо **фотопровідність власна**, то вона визначається рухомими фотоносіями обох знаків. Її називають **біполярною**.

Види фотопровідності

Якщо навіть і генеруються фотоносії обох знаків, але фотоносії одного типу мають незначні рухливість і час життя, а також якщо фотопровідність є домішковою, коли генеруються фотоносії тільки одного знаку, тоді фотопровідність називається *монополярною*.

Так як імпульс фотона, як правило, занадто малий у порівнянні з імпульсом електрона, вимога одночасного виконання законів збереження енергії та імпульсу приводить до того, що переходи електронів з участю лише одного фотона виявляються можливими лише між станами, в яких імпульс електрона практично один і той же ("прямі", або "вертикальні", переходи).

Ця заборона може порушуватися за рахунок взаємодії електронів або дірок з фононами. Останнє викликає "непрямі" переходи зі зміною як енергії, так і імпульсу електрона і випромінюванням або поглинанням фонона.

Виды фотопровідності

Дослідження залежності фотопровідності від енергії фотонів $h\nu$ дозволяють по мінімальній енергії, яка ще викликає фотопровідність, визначати енергетичні щілини між рівнями або зонами.

Внутрішньозонна фотопровідність

Внутрішньозонна фотопровідність пов'язана зі зміною рухливості носіїв заряду при їх перерозподілі з енергетичних станів в результаті поглинання випромінювання.

До процесів, що викликають внутрішньозонну фотопровідність, відносять:

- а) оптичні переходи носіїв заряду в межах однієї зони, які можливі завдяки розсіюванню носіїв на домішках і фононах;
- б) прямі оптичні переходи між підзонами діркової зони у напівпровідниках p - типу ("легкі" і "важкі" дірки);
- в) переходи між підзонами розмірного квантування в напівпровідникових структурах.

Внутрішньозонна фотопровідність

При внутрішньозонній фотопровідності може змінюватися рухливість як а) тих носіїв, які безпосередньо поглинули випромінювання, так і б) всіх носіїв заряду через перерозподілу поглиненої енергії, обумовленого міжелектронним розсіюванням. Як правило, визначальну роль відіграє другий процес. Якщо час перерозподілу енергії малий у порівнянні з часом релаксації енергії носіїв, то фотопровідність можна розглядати як результат зміни температури газу носіїв T_n при поглинанні випромінювання. В цьому випадку

$$\Delta\sigma \approx d\mu/dT_n$$

Знак $d\mu/dT_n$ і $\Delta\sigma$ може бути як позитивним, так і негативним. Знак $\Delta\sigma$ визначається також знаком зміни електронної температури dT_e .

Внутрішньозонна фотопровідність

Як правило, при поглинанні світла $dT_e > 0$, однак можливе охолодження газу. Охолодження спостерігається, наприклад, в *p*-Ge при оптичних переході дірок із підзони "важких" дірок в підзону "легких" і швидкому розсіювання енергії "легких" дірок на оптичних фононах. Зі зміною енергії фотонів знак $\Delta\sigma$ змінюється і внутрішньозонна фотопровідність осцилює, змінюючи знак.

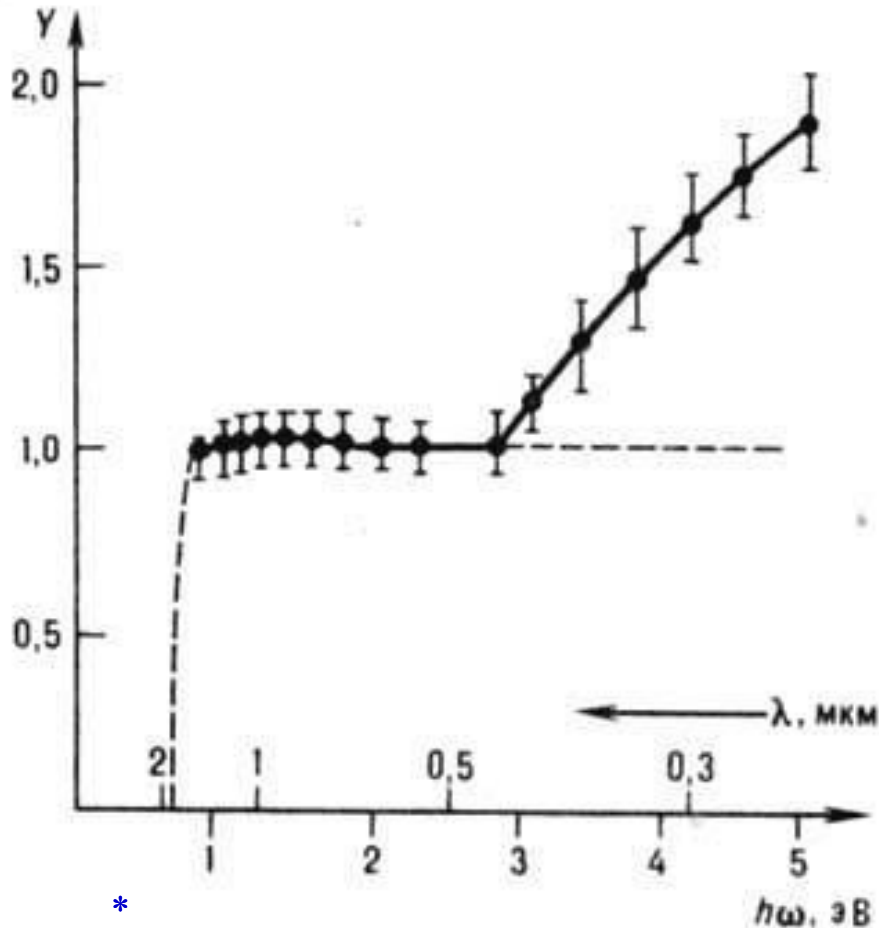
Охолодження носіїв

Якщо $E < E_g$, то основний механізм втрат енергії - розсіяння на фононах. Якщо E_g перевищує енергію $\hbar\Omega$ оптичного фонона, то носії втрачають енергію шляхом послідовних випромінювань оптичних фононів. Характерне час їх пробігу $t_{\text{опт}} \sim 10^{-13}$ с.

Після того як залишкова енергія носіїв $E_{\text{зал}}$ виявляється менше $\hbar\Omega$, подальше їх "охолодження" відбувається шляхом випромінювання акустичних фононів або за рахунок електронних зіткнень. Відповідні часи релаксації енергії на кілька порядків більше за $t_{\text{опт}}$.

Охолодження носіїв

Якщо носії, які генеруються світлом, мають енергії E , що перевищують ширину забороненої зони напівпровідника E_g , то такі гарячі носії можуть втрачати енергію на створення додаткових електронно-діркових пар і квантовий вихід $Y > 1$ (рис. 2).

Довжина пробігу носіїв при цьому залежить від E і змінюється від декількох нанометрів для $E \leq 10\text{eV}$ до декількох десятків нанометрів для $E > 1\text{keV}$ (час пробігу $t \sim 10^{-14}$ с).

Рис. 2. Залежність квантового виходу Y для Ge від енергії фотонів.

Охолодження носіїв

Залишкова енергія носіїв, які швидко випустили максимально можливе число ($n_{\text{макс}}$) оптичних фононів, дорівнює:

$$E_{\text{ост}} = \hbar \omega - n_{\text{макс}} \hbar \Omega \quad 0 \leq E_{\text{ост}} \leq \hbar \Omega$$

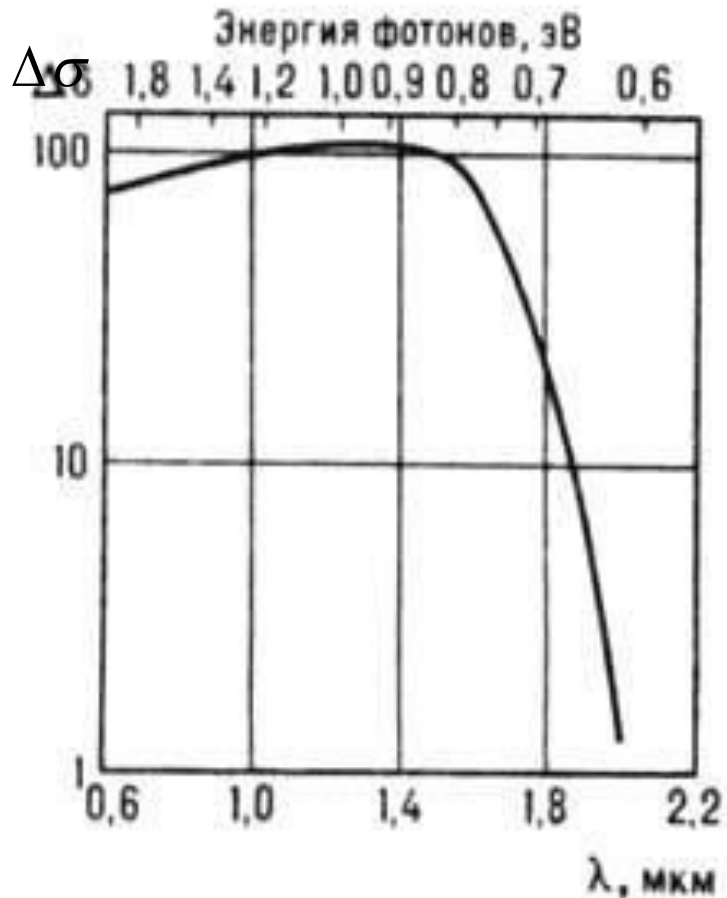
У слабколегованих напівпровідниках ефективна рухливість гарячих фотоносіїв залежить від $E_{\text{зал}}$, тому $\Delta\sigma$ як функція $\hbar\omega$ осцилює. У сильнолегованих напівпровідниках енергія передається спочатку не акустичним фононам, а газу носіїв; в залежності від величини переданої енергії змінюється середня рухливість носіїв. Це також призводить до осциляціям $\Delta\sigma$.

Спектр фотоносіїв

Завдяки залежності квантового виходу Y від енергії фотонів (рис. 2) спектр фотопровідності (рис.3) відрізняється від спектра оптичного поглинання кристалів.

Спектр фотоносіїв

Відмінність виникає також завдяки тому, що процес "остигання" фотоносителів не є миттєвим: тому частина їх може мати енергії, що значно перевищують рівноважну енергію при даній температурі кристала.

Внесок цих "гарячих" фотоносителів в фотопровідність залежить як від відношення між часом релаксації енергії і часом життя носіїв, так і від первісної їх енергії.

Рис. 3. Спектральний розподіл власної фотопровідності в Ge.

На кривій, що наведена на рис. 3 чітко проявляється різкий довгохвильовий спад фотопровідності. За його положенням можна визначити ширину забороненої зони. (Для 300К $E_g \sim 0,67$ еВ).

